

Az északnyugat-horvátországi szórványokról*

Megmagyarázhatatlan az az ismerethiány és nemtörődömség, amellyel a szakirodalom és az önálló tudományággá vált magyarságkutatás mindeddig *Légrad-Legradot* és *Zsdála-Ždalát*¹ kezelte. Míg az Eszéktől délre lévő, ősi magyar kálvinista falvokról monográfiák és tanulmányok sokasága jelent meg, addig közvetlenül a magyar határon fekvő² nagy települések magyarságáról – a szó mindkét értelmében – a közvélemény semmit nem tud, a szakirodalomban is alig találunk róluk valamit. Zsdála esetében ennek oka lehet, hogy mindig is Belovár-Körös vármegyéhez tartozott, jóllehet a Dráva bal partján, a Dunántúlon fekszik.³ Ez a magyarázata annak, hogy miért nem szerepel Fényes Elek alapvető munkájában. Margitai József részletes és személyes élményeken alapuló összefoglalásában csak néhány sort szentel ennek a vidéknek.⁴ Kitűnő fiatal kutatónk, Kocsis Károly közelmúltban megjelent köteteiben, térképein sem szerepelnek.

A Horvátországi Magyar Kultúr és Közoktatásügyi Szövetség alapszabálya (1949) ugyan kimondta, hogy „...a HMKSZ működési területe: a Horvát Népköztársaság egész területe – Baranya és Szlavónia mellett – a Muraköz, Čakovec (Csáktornya), Zagreb, le egészen Rijekáig (Fiume)... Fiókegyesületek minden helységben alakíthatók, ahol legkevesebb 20 tag jelentkezik felvételre”, és legalább 20 iskolaköteles gyermek esetén magyar anyanyelvű iskola vagy iskolai tagozat nyílhat, sőt egyik titkárunk 1951-ben megpróbálta feltárni a tulajdonképeni Horvátországban (a Muraközben, Csáktornyán) élő magyarok helyzetét.⁵ Nyilvánvalóan politikai döntés tiltotta, hogy a Szövetség oda is kiterjessze működését, így Légradról és Zsdáláról említés sincs a HMSZ anyagaiban és lapjaiban.

Jómagam is csupán a véletlennek köszönhetem, hogy tudomást szerezhettem ezekről a méltánytalanul elfeledett magyar szórványokról,⁶ de azt követően már törekedtem arra, hogy eljussak oda, s megismerhessem őket. Erre adott lehetőséget az a körülmény, hogy a Magyarságkutató Csoport majd Intézet az Orszá-

* A tanulmány első megjelenési helye: a TLA-KEI említett tanulmánykötetében, 175–199 o.

gos Széchényi Könyvtár keretében alakult meg és működött. A zágrábi Horvát Nemzeti-Egyetemi Könyvtárral lebonyolított cserék adta lehetőséget kihasználva, hivatalos kiküldetésben 1988 decemberében ismerkedő látogatást tehettem mindkét községben.⁷ Miután intézetünk és az Állami Gorkij Könyvtár a zágrábi Nemzetiségi és Migráció Kutató Intézettel 1987-ben együttműködési megállapodást kötött (amely bekerült a magyar-jugoszláv államközi kulturális egyezménybe) a horvátországi magyarok és a magyarországi horvátok közös kutatására terepmunkával, már nem okozott különösebb nehézséget e településeknek a kutatási programba való felvétele. Ennek keretében végezhetünk egyhetes kérdőíves felmérést a helyszínen 1990 novemberében.

Zsdála 1400 lakosából 1900-ban még több mint 1200-at magyar anyanyelvűnek írtak be. A nagy fordulat századunk első évtizedében következett be, mert az 1600-as népeességből 1910-ben mindössze 114-en vallották magukat magyar anyanyelvűnek. A Julián-iskolába csupán 18-an jártak 1913-ban.⁸ (A falubeliek véleménye szerint a beköltöztek gyerekei.) Ez már egy eredményes elhorvátosításnak volt a következménye, hiszen ott több mint száz éve horvát iskolába járnak a gyerekek, s a katolikus egyházi vezetés is csak horvát papokat küld a községbe. A horvát hivatalos szervek és a kutatók „elmagyarosodás”-ról beszélnek, de az általuk (is) tapasztaltak ennek ellenkezőjét bizonyítják.⁹ Az ott élők tudatában már egy az állampolgárság és a nemzetiség, sőt a hatóságok előtt anyanyelvüket sem vállalják az egymást váltó, még mindig magyarul beszélő nemzedékek.¹⁰

Valamikor a faluban mindenki kizárólag magyarul beszélt. Ezt így meg is fogalmazták, hozzátéve, hogy „...csak a kívülről jöttek beszélnek horvátul”.¹¹ Az öregasszonyoknak még volt magyar imakönyvük. Bár sok szülő a gyerekeivel csak horvátul beszél, „hogy könnyebb legyen nekik az iskolában”, az iskolások a szünetekben magyarul játszanak, egymástól tanulnak meg magyarul, még az odakerült szerbek, makedónok gyerekei is. A magyar nyelv élő voltát, erejét mutatja, hogy a Daruvárról oda nősült cseh erdész és gyerekei is beszélnek magyarul, de az utóbbiak csehül már csak értenek. A helyneveket következetesen magyarul használják: Kapronca, Szentgyörgyvár, Koprivnica, Djurdjevac helyett.

A magyarsághoz, Magyarországhoz egy sajátosan negatív képzet tapad. Részben azért – mint mondták – évszázadokon át „onnan” csak a törvénnyel ösztözközésbe kerültek, pandúr, zsandár elől menekülők jöttek a faluba, akik ott, egy részben más törvények által igazgatott¹² „társország”-ban, másik vármegyében új életet kezdhettek.¹³

Ezt a negatív magyarság- és Magyarország-képet csak erősítette az „informbűrés” szembenállás korszakából visszamaradt, megdöbentően erős hidegháborús-határ menti pszichózis, a gyanakvás, az ellenségkeresés, az „éberség” továbbélése.¹⁴ Ezért minden – magyarul beszélő – falubeli visszautasította, ami-

kor őt magyarnak neveztem, mondván, hogy „... a magyarországiak a magyarok, mi itt horvátok vagyunk”. A Baranyából odakerült tanítónőt, aki 1981-ben egyedül íratta be magát a faluban magyar nemzetiségűnek, megkérdezték: „Ki ellen fog harcolni, ha bejönnek a magyarok?”

A tudat- és nyelvváltásra jellemző adalékok: a kaproncai autóbusz-állomáson, idegen környezetben magyarul beszélő zsdálaiak a horvátot „a mi nyelvünk”-nek nevezték. Többen is szóltak arról, hogy a környékeliek gúnyolják őket, mert a horvátot magyarosan beszélnek, a szavakat keverve, rossz hanglejtéssel (aminek a horvátban különösen nagy jelentősége van), de a magyart is horvátosan. Amiben annyi az igazság, hogy magyar beszédjük ízes, archaikus,¹⁵ de mára már „konyhanyelv” szintre süllyedt: az elvontabb, intellektuális kifejezéseket csak horvátul ismerik. A nyelvi helyzetet bonyolítja, hogy nem az irodalmi horvátot, hanem egy tájszólást beszélnek.¹⁶

Az eredmény az, hogy magyar származásukat letagadják, anyanyelvüket szégyellik, holott nem is olyan régen keresettek voltak mint tolmácsok. Azonosulni akarnak a körülöttük élő horvátokkal, és ezt a neofiták buzgalmaival teszik: büszkén mesélték, hogy náluk működik a környék legjobb, leglelkesebb HDZ¹⁷ szervezete; ezt elismerve Tudjman is járt náluk.

Következésképpen szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy mai tudatállapotukat tekintve Zsdálán magyarul beszélő horvátok élnek. Ennek ellenére van igény az anyanyelvi oktatásra,¹⁸ és gyerekeiknek is átadják ősök nyelvét. A társadalmi mozgás ez ellen hat: a fiatalok nagy része városiak, és az unokák már csak horvátul beszélnek. Végezetül a hivatalos vélemény: „Csaknem minden lakos beszél magyarul. Nemzetiségileg horvátok, bár van néhány magyar Baranyából és Magyarországról. (Az itteniek) elsajátították a magyart a szomszédos magyar településekkel fenntartott sok évszázados kapcsolatok révén, akikkel kereskedtek, összeházasodtak, és így tovább. Dél felé az átjárás a Dráván keresztül nehéz volt és veszélyes.”¹⁹

A község általános jellemzői. A bjelovári „tartomány” (régión)²⁰ djurdjevaci „községéhez” (járás) tartozik; az előbbtől 54, az utóbbtól 25 km-re fekszik. Valójában Kapronca vonzáskörzetébe tartozik (19 km), amellyel 1988-ban 3 autóbusz-pár kötötte össze; ott van a legközelebbi vasútállomás is.²¹ Önálló községi hivatala nem volt. Répással és több más környékbeli faluval együtt a djurdjevaci „néptanács”-hivatalhoz tartozott. A kirendeltségvezető,²² egyben anyakönyvvezető, hetente két napon tartott fogadóórát.

A faluban működött posta, orvosi és állatorvosi rendelő (egyik orvos sem lakott ott), viszonylag széles választékkal rendelkező bolt, 2 kocsmá,²³ mezőgazdasági, főleg gépkölcsonzéssel, értékesítéssel foglalkozó szövetkezet, katolikus templom, óvoda, négyosztályos, részben osztott iskola,²⁴ iskolai színjátszó-társulat, diszkó-klub, tűzoltó- és sportegyesület, HDZ pártszervezet, valamennyi

horvát nyelven. A legközelebbi könyvtár Molván, mozi Golán volt, oda jártak át a gyerekek. A falu eléggé elszigetelt életet élt: saját kulturális tevékenysége nem volt; időnként előadásokat tartottak a szomszédos – horvát – falvak színjátszói, táncscsoportja; sportszervezetek is jöttek onnan és – ritkán – Magyarországról.

A 8 családnál végzett adatfelvétel és elbeszélgetés arról győzött meg, hogy az ott lakók jó körülmények között éltek.²⁵ A házak tiszták voltak és rendben tartottak; mindegyikben volt saját vízvezeték bojlerrel, de csatornázás híján emésztőgödörrel. Legtöbbje 4 szobás volt (két két, egy háromszobás és egy 4 + 2 padlásszobás). A porták, ólak, gépszínek, górék és a berendezés tisztes jólétet mutattak, nem hivalkodó gazdagságot. Minden háztartásban volt autó – keleti és nyugati márkájúak –, hűtőszekrény (általában mélyhűtővel), mosógép, porszívó, lemezjátszó, rádió és tv-készülék, helyenként képmagnó (videó) és hangszer. Könyv már alig: 5-10-40, a legtöbb 80, 1-2-3 régi, porosodó kivételével horvát nyelvűek, hiszen senki sem olvasott és írt magyarul.

Valamennyien egyéni gazdálkodók voltak, akik általában 7-8 holdat műveltek; búzát, kukoricát és krumplit, takarmányt (szénát) termeltek. Egy kivétellel mindenütt volt traktor a hozzávalókkal,²⁶ a gyümölcsöskertekben „ómát”, körtét, szilvát, diót termeltek. Minden gazdaságban tartottak legalább 3-5 tehenet, üszőt, 3-10 disznót (de volt 70 és 100 hízós állomány is), 20-50-100 baromfit, egy helyen nyulat; naponta 10-30 liter tejet értékesítettek a tejcsermokban. Ott is voltak kettősbirtokosok; 1949 után sokak földje Magyarországon maradt, s később elcserélték azokat.

Az anyagi jóléttel kiáltó ellentétben volt a maradiság, szellemi igénytelenség, bezárkózás. Noha csaknem mindegyik családban a telefont említették mint a legszükségesebbet (egyetlen készülék volt a postán!), kiderült, hogy leszavazták a telefon kiépítését a faluban, mert fizetni kellett volna érte. Mindkét magyar tv-csatorna adásai kitűnően foghatók, de általában nem nézik, mert ahhoz külön antenna kell, s az pénzbe kerül. Magyarországra nem érdemes menni – legfeljebb rokonlátogatásra –, mert a dinár rossz, s nálunk drágaság van. (Pedig akár kerékpárral is átjöhetnének a szomszédos gola-bercenczei határátkelőn.) Általános volt a panasz a nagy adóra, drága vetőmagra, műtrágyára, üzemanyagra, az óriási inflációra – ezek országos gondok voltak, amelyek azóta csak súlyosbodtak. A lányok-asszonyok egy része a közeli Virje gyümölcsfeldolgozójába járt át idénymunkára. Régebben a fiatalok mind elmentek, de a 80-as évek közepétől egyre többen a faluban maradtak, amint a városokban egyre nehezebbé vált az elhelyezkedés. 1988-ban 35 család, 120-150 fő dolgozott-élt Nyugat-Európában.

Természetesnek vehetjük, hogy nem is hallottak a HMSZ-ről, tevékenységéről. A „mire lenne szükség” kategóriában csaknem mindenki egy gyárat kívánt, hogy legyen hol dolgozni a fiataloknak. Ez lehetne fa- és/vagy élelmiszer-feldol-

gozó, varroda, ahol az asszonyok dolgozhatnak, s mellette tarthatnák az állatokat. Igényeltek gáz- és vízvezeték, kedvezőbb hitelfeltételeket, egy jó mezőgazdasági szakboltot, kerítést a vadak ellen, mezőgazdasági-egészségügyi szaktanfolyamokat. Az egyik helyen elhangzott az, hogy jó lenne megépíteni a tervezett horvát–magyar vízierőművet a Dráván, több kisebbet (de nem egy nagyot, hogy ne pusztuljanak ki az erdők).

Ami a Magyarországról jövő segítséget illeti, egy valaki emlékezett rá, hogy egy időben átjárt hozzájuk a berzencei katolikus pap; egy 41 éves nő úgy fogalmazott, hogy „...át kellene jönni, a néppel beszélgetni; ez a nép ide le van dobva, senki nem törődik vele”. Enyhíteni kellene a (magyar) vámszabályokat – a zsdálaiakkal szemben legyenek elnézőbbek. Mások olcsó műtrágyát szerettek volna hozni Magyarországról. Egy 61 éves nyugdíjas viszont kijelentette: „Mi horvátok vagyunk, nekünk mindent megad a mi országunk.”

Lehet, hogy azóta már változott a véleménye, és általában javult Magyarország és saját magyarságuk megítélése. A hallottak és látottak alapján egy dolog bizonyosan állítható: Zsdála több mint 900 magyarul beszélő polgára, szó szerint egy ugrásnyira Magyarországtól, nem veszett el a magyarság számára. Az évszázados folyamat visszafordítható, csupán kedvező nemzetiségpolitikai döntést igényel horvát részről, hivatalosan is elismerve a község magyar jellegét. Három gyakorlati lépésre lenne szükség:

– a magyar nyelvű oktatás bevezetésére, még egy magyar anyanyelvű pedagógus odahelyezésével;²⁷

– magyarul (is) tudó katolikus lelkész kinevezésére;

– a HMSZ – addig gátolt – munkájának engedélyezésére, támogatására.

Magyarországon is tudatosítanunk kell, hogy Moldvánál sokkal közelebb is élnek magyarok ezrei, akik magyar iskola és templom híján menthetetlenül elvesznek, ha nem próbálunk meg tenni valamit állami, egyházi és társadalmi szinten egyaránt nyelvük megtartására, magyarságtudatuk erősítésére.

Légrad 800 éves település, Zsdálától 38 km-re északnyugatra, a Dráva és a Mura összefolyásánál, a határtól 2 km-re. A folyószabályozások előtt a Muraközkhöz tartozott, így került vissza Magyarországhoz 1941-ben. A középkorban színmagyar mezőváros 1530-tól evangélikus. A 16–17. században Zrinyi-birtok – ők is telepítenek oda, a vár megerősítésére, protestáns katonákat. Ezek leszármazottai: a Bebőkök, Dömötörffyek, Pápaiak, Pécsiek, Korontosok, Kurucok, Pöcsétek, Szabók ma is ott élnek.

A két háború közötti időszakban sok ún. kettősbirtokosnak a Dráva túlsópartján fekvő somogyi részeken volt szőlője, ott volt a légrádi vasútállomás is (1948 óta Őrtilos a neve), amelyet a településsel komp kötött össze. Az akkor még magyar többségű és jellegű Légrad az 1920-as évek elején kétszer is kérte a Népszövetséget: engedélyezzenek népszavazást a Magyarországhoz való visszacsatolásról.

Ez – más körülmények között – bekövetkezett 1941-ben, és Légrad Magyarországhoz tartozott 1945-ig. A szerbek és horvátok megtorolták a légrádiak „hűtlenségét”: a mezőváros elsorvasztása már az 1920-as években megkezdődött. 1945 márciusában a partizánok Sáfrány István jegyzőt, a bírót és több magyar vezető személyiséget nyilvánosan kivégeztek. Másokat – az evangélikus lelkeszt, Dömötörffy, Kurucz és Pöcsét nevűeket – elvittek, és soha nem tértek vissza; valószínűleg börtönben vagy a Goli otokon²⁸ pusztultak el. (Ugyanez történt sok muraközi településen, így Csáktornyan is.)

A valamikor szebb napokat látott városkának, Légradnak a századelőn 3500, 1988-ban 1800 lakosa volt. Az evangélikus gyülekezetnek 200-220 tagja volt; a többiek katolikusok, jórészt elhorvátosodott magyarok.²⁹ A kis magyar evangélikus közösség egy külön városrészben, a Petőfi Sándor utca környékén él; tagjai sokszor már a lelkészükkel is horvátul beszélnek.

Saját közigazgatási hivatala nincs, Kaproncához (18 km) tartozik, amellyel sűrű buszjárat köti össze. A legközelebbi vasútállomás a horvát–magyar vegyes lakosságú Kotor(iba), határátkelőhely, 11 km.

Régebben 6-7 bolt működött, a 80-as évek végén kettő. A település főterét leromlott állagú épületek vették körül, köztük a katolikus templom. Az egyetlen kivétel a kaproncai székhelyű sikeres nagyvállalat, a Podravka által épített 15 szobás új panzió, amelyet általában a Dráva árterében vadászó nyugatnémetek és olaszok vettek igénybe.

Az ott lakók 3-4 holdas parcellákon gazdálkodtak, vagy a Podravka kosárfonó üzemében dolgoztak, amely – a virjei gyümölcsfeldolgozóhoz hasonlóan – exportra termelt. A fiatalok 90%-a elment az elhanyagolt településről – a közép- vagy felsőbb iskolákat végzetek valamennyien. Sokan bejártak Kaproncára, a környék egyedüli fejlődő városába.

1945-ig két magyar iskola működött, egy állami és egy evangélikus, azóta viszont csak horvátul folyik az oktatás a 8 osztályos általános iskolában. A szülők – a zsdálaiakhoz hasonlóan – egymással magyarul, a gyerekekkel horvátul beszélnek, a gyerekek és a fiatalok már csak horvátul tudnak. Az asszimiláció gyors és megállíthatatlan: az elmúlt 25 évben mindössze két etnikailag-vallásilag „tisztá” (magyar és evangélikus) házasságot kötöttek – az egyik pár ma Svájcban él. Az összes többi vegyes házasság esetében a család s az utódok nyelve a horvát lett.

A folyamat az egyházi szolgálatok nyelvhasználatában is tükröződik: a 60-as évek második feléig az evangélikus hitoktatás magyar nyelven folyt, majd két nyelven, ma már csak horvátul; hasonló a helyzet a konfirmációi előkészítéssel. Az istentisztelet nyelve túlnyomórészt magyar, de minden harmadik vasárnap horvát, a karácsony esti is, hogy a fiatalabbak is értsék. A betlehemes játék során a gyerekek már csak horvát, latin és angol nyelven énekeltek 1988-ban.

A magyar nyelv, kultúra és az anyanemzet iránti érdeklődés megszűnt: Magyarországra csak rokonlátogatóba jártak; korábban, míg érdemes volt, vásárolni – így valójában nem éltek a kishatárforgalom nyújtotta lehetőségekkel.

A magyarok lakta környék az Ormánságra emlékeztet: jobbára csak öregek lakják: a fiatalok, a középnemzedékhez tartozók a városokban (Kapronca, Zágráb) és Nyugat-Európában élnek. Több helyen a nagyszülőkkel 1-2 unoka él, akik már inkább horvátul és németül beszélnek, írnak-olvasnak. Az egyik tehető családban a horvát meny odaköltözése után feladták a magyar beszédet, így az együtt élő három nemzedék közös nyelve a horvát lett.

Nagypiszanica³⁰ (Velika Pisanica) nem tartozik az elfelejtett szórványok közé. Bőven olvashatunk róla Margitai munkájában, Angeli András szociográfiai riportjaiban és a *Magyar Képes Újság* hasábjain. Megtudhatjuk, hogy a 14 km hosszú, korábban szerblakta faluban 1882 és 1896 között telepedtek meg „svábok” és somogyi-baranyai, többségükben református magyarok.³¹ A századelőn felépítették a református templomot³² a paplakkal, majd iskolájukat. A katolikus magyarok és a – szintén Magyarországról áttelepült és kétnyelvű – németek részére a Julián Egyesület létesített kéttanerős magyar iskolát.³³

A jövevényeknek nem csupán nyelvük és nemzetiségük fenntartásáért, hanem a pusztá megmaradásukért is küzdeni kellett. A horvátok és szerbek összefogva – a horvát-szerb koalíció kormányzásának időszakában (1906–1918) vagyunk! – a magyarokat és németeket kizárták a legelő- és erdőhasználatból, és az árveréseken is túllicitálták őket, így fűtőanyaghoz sem jutottak. Ott sem kaptak illetőségi és választójogot; a bíróválasztásból is kizárták őket, noha a faluban ők voltak többségben. Hasonló volt a helyzet a katolikus egyházközségben, amelyhez több falu tartozott. A plébános hajlott arra, hogy magyar és német híveinek anyanyelvükön tart kora reggeli miséket, de a horvátok ezt megakadályozták. Az eredmény ugyanaz lett, mint Maradékon: „...a magyarok és németek kerülték a templomot. Csak egy biztató szó kellett volna a Julián-egyesület részéről – írja Margitai – és a velika-piszanicai magyar és német nép összességében reformátussá lett volna.”³⁴ Mivel a helyzet változatlan maradt évtizedeken át, a magyar katolikusok is eljártak a református istentiszteletekre.³⁵

Angeli 1940-ben végigjárta a nyugat-szlavóniai, magyarok által is lakott településeket. Nagypiszanicára is érvényes, általánosítható észrevételei:

– A magyarok minden más, velük együtt élő nemzetiséggel: németekkel, csehekkel, horvátokkal jól kijöttek, velük összeházasodtak; negatív hatása viszont az volt, hogy általában ők adták fel nyelvüket, magyarságukat. A szerbekkel csaknem mindenütt ellenséges volt a viszony.³⁶

– A nagynémet és fajelméleti alapon tevékenykedő és a Harmadik Birodalom támogatását élvező Kulturbund megosztotta a magyarok és németek egységét, és sok, magát már magyarnak érzőt elfordított a magyarságtól. Ezt annál könnyeb-

ben tehetette, mivel a jugoszláv hatóságok nem akadályozták munkáját, mint a magyar szervezetekét, intézményekét.

– A magyarok a horvátok politikai, társadalmi és gazdasági mozgalmait, szerveződéseit támogatták, az ellenzéki Parasztpártra szavaztak, de helyzetük annak hatalomra kerülése után sem javult lényegesen.³⁷

– Az önfeladás a városi-városiasodó, polgári-iparos réteg körében indult meg és vált uralkodóvá.³⁸

Nagypiszanicán a következőket látta, tapasztalta:

„A községben 140 magyar ház van 600 magyar lélekkel. Többi lakosai horvátok, szerbek és németek.

A lakosság főleg földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik. A földműveseken kívül a magyarok között már iparosok is vannak, ellentétben a többi magyarjellegű községgel. Nagyobb arányú városra költözés észlelhető.

A nép gondolkozásmódja általában sokkal szabadabb és élénkebb, mint az előbb említett községekben. Kevésbé zárkózottak, szélesebb látókörűek és vállalkozóbb szelleműek. Nemzeti öntudatuk összehasonlíthatatlanul fejlettebb és tudatosabb.

Meggyőződésem és észrevételeim szerint ezen fejlettebb nemzeti öntudat ápolásához és csiszolásához nagyban hozzájárult a református vallás. A református vallású magyaroknak mindég kiváló és lelkiismeretes magyar papjaik voltak, akik minden eszközt és lehetőséget felhasználtak a magyar nemzeti öntudat ébrentartására és fejlesztésére. A református hitoktatást Gyurkovics Ernő református lelkész csakis magyar nyelven végzi. Ő mintaképe a legnehezebb órhelyeken álló magyar kultúrmunkásnak. Vezetése alatt működik a KIE – Keresztény Ifjúsági Egyesület, amelynek 40 tagja van. Az egyesület tagjai vasárnaponként jönnek össze az imaházban. Gyurkovics tiszteletes előadásokat tart részükre és könyvekkel látja el őket. Az egyesület tagjaiból álló énekkart Csokonyai Mihály református kántor vezeti. Gyurkovics tiszteletes mellett ő is szorgalmasan kiveszi részét a munkában.”

A négy tanító közül három horvát, a negyedik likai szerb; egyikük sem tud magyarul. „A község katolikus papja... magyarul ugyan tud, de nem akar beszélni. Magyar nyelvű istentisztelet vagy szentbeszéd a katolikus templomban nincs, ezért a magyar katolikusok nem is igen látogatják a templomot. A katolikus magyar gyermekek hitoktatása is horvát nyelven történik. (...) A községben Jugoslovenska Čitaonica (Délszláv Olvasókör) is működik. Ennek azonban csak a neve jugoszláv, lényegében azonban ez is magyar kultúrmunkát végez. Az egyesület tagjai (60 fő) kizárólag magyarok.³⁹ Magyar könyvek vannak. (...) Rádiójuk is van, amelyen minden nap hallgatják Budapestet. Több magyar nyelvű színdarabot adtak elő. A színdarabok rendezője Tóth Vendel, aki Gyurkovics tiszteletes mellett az itteni magyarság leglelkesebb szervezője és kultúrmunkása.

Tóth Vendel Amerikát járt intelligens, bátor és végtelenül agilis magyar ember. (...) E község élénkebb ütemének megfelelőleg ezen kedvező jelenségek mellett, a magyar szempontból káros jelenségek is szembeszökőbben észlelhetők. Ilyenek a mindjobban észrevehető társadalmi tagozódás és elkülönülés, egynéhány válás és a legsúlyosabb jelenség: a gyakori egyke.³⁴⁰

1949 után, amikor – politikai szükségszerűségből – ismét lehetőséget adtak a magyar nyelvű oktatásra, a nagypiszanicai magyar szülők „társadalmi munkában” hozták rendbe az iskolát és a tanítólakást, hogy magyar tanítót kaphassanak 30 év után. Tóth István éveken át eredményesen működött: gyerekcserét szervezett a szabadka-homokiakkal 1953-ban; 1956 decemberében, a HMKSZ közgyűlésén – a felszólalók többségével együtt – a magyar tanulók számára anyanyelvük kötelező tanulását ajánlotta a német nyelv helyett, felcserélve a két nyelv fakultatív, illetve kötelező jellegét.⁴¹ Hiába, mert az 1950-es évek közepétől ismét horvát lett a tanítási nyelv a nagypiszanicai iskolában, anyanyelvűpoló magyar órákkal.

Az 1970–1980-as években már nem volt református lelkész a faluban.⁴² Isteniszteletet előbb havonta kétszer, majd egy alkalommal a kórógyi és az eszék-rétfalusi lelkészek tartottak; a többi vasárnapokon helybeliek olvasták fel a szövegeket.

1990-ben Nagypiszanicán önálló közigazgatási hivatal (néptanács) működött, 2 főállású és 3 társadalmi munkás tisztviselővel, valamint postahivatal. A szövetkezet (zadruga) fő tevékenységi területe a felvásárlás-értékesítés (tej) volt, 36 taggal és 100 bedolgozóval. A viszonylag fejlett szolgáltatási ágazatot 4 vegyes-, 3 élelmiszer-, 1 vetőmagbolt, 10–12 kisiparos, köztük mezőgazdasági gép- és autójavító, 2 szabó, kőműves, pék, fodrász és fényképész képviselte. Saját orvosi és fogorvosi rendelővel, ott lakó orvossal, két nővérrel és gyógyszerházzal rendelkeztek.

A 800 háztartás alig 10%-ban foglalkoztak kizárólag mezőgazdasági tevékenységgel, de a lakosok 60%-a valamilyen formában kötődött a mezőgazdasághoz. A gazdaságok 25-30%-ában a kiöregedett gazdák már bérbe adták földjeiket. Az erdészet megszűnt. A foglalkoztatottak száma 450 volt az iparban, építőiparban, szolgáltatásban és külföldön (30 család). A nyugdíjas korúak aránya a népességben meghaladta a 30%-ot. Vezetékes ivóvíz és csatornázás nem volt, viszont a felkeresett 5 családi ház mindegyikében volt saját kútról működtetett, emésztőgödörös vízvezeték. A település be volt kapcsolva az országos távhívó hálózatba, és mintegy 120 család rendelkezett telefontal. A vonatközlekedés 1968-ban szűnt meg; a külvilággal való kapcsolatot a napi 7 autóbuszjárat biztosította.

A magyar nyelvet sem a hivatalokban, az orvosi rendelőkben, sem a boltokban, a nyilvános életben nem használták. A 350 iskolásból (200 magyar, 50

albán!) a fakultatív magyar órákon (heti 2-3) négy csoport vett részt. A művelődési háznak volt vetítője, de a mozielőadások látogatottsága gyér volt. Magyar filmeket nem játszottak. Helyi iskolai színelőadásokat rendeztek, és évente 1-3 alkalommal fellépett a szabadkai magyar Népszínház együttese. A HMSZ-hez kapcsolódó „Kalász” olvasókör gyengén működött.

Fejlett és sokszínű pártélet folyt: legnagyobb taglétszáma a HDS (Horvát Demokrata Párt)-nak volt (150); azt követte az SDS (Szerb Demokrata) 100-zal, majd az SDP (Szociáldemokrata, volt kommunista) 40-nel; Tudjman HDZ-jét és a Keresztény Néppártot (KNS) 20-20-an támogatták. A pártokban és a többi társadalmi- és sportszervezetek (túzóegylet, futballcsapat, nőszövetség, gyermekvédő egyesület) mindegyikében tevékenykedtek magyarok, de a munkanyelv a horvát volt. A három (református, katolikus, pravoszláv) templomba járók aránya 50% körül volt; az egyházi keresztelők 80%, növekvően.

Az 1970-1980-as években sok albán költözött be, annak ellenére, hogy alig volt munkalehetőség. A „mire volna szükség”-re adott válaszok: több munkahely, nagyobb teret engedni a magánkezdeményezésnek. Eseményszámba ment a faluban, hogy az 1990-es szabad választások után a Kanadába kivándorolt Kern Ferenc tűzoltóautót ajándékozott szülőhelyének, és támogatásával óvoda, iskola épült.

Nagypiszanica a megkérdezettek véleménye szerint is a környékbelieknél gazdagabb település. A megkérdezettek mindegyike 10 holdnyi földet művelt, saját traktorral, teljes gépparkkal (az egyik helyen saját kombájnnal). A két szélsőség: 17 holdas „maximumos”, aki + 12 hold szántót és 4,5 hold rétet bérelt, s azt 4 traktorral dolgozta meg; illetve 4,5 + 1,5 holdon gazdálkodó földműves, traktor nélkül. Minden háztartásban tartottak 5-12 szarvasmarhát, 6-10 disznót, 30-60 baromfit, napi 25-40 literes tej-eladással. Búzát, kukoricát, répát, zabot termeltek; két helyen szőlőműveléssel is foglalkoztak, és borospincéjük is volt.

50-120 könyv csaknem mindenütt volt, fele-harmadrészben magyar. A megkérdezettek mindegyike horvát (1-2 esetben részben magyar) nyelvű iskolába járt, a *Magyar Képes Újság* mellett horvát (szak)lapokat olvasott; a munkahelyen is a horvátot használta, és csaknem kizárólag a zágrábi tv-adásait nézte (a magyar tv-adások vételére különleges antenna kellett, s azzal csak néhány család rendelkezett a faluban) – ezek együttes hatására egyöntetű volt a vélemény: horvátul olvasnak-írnak jobban.

Az 5 családból 2 kétszeresen is vegyes házasság volt, horvát katolikus feleséggel. Az egyik református férj – a helyi HMSZ szervezet elnöke – katolikus templomban esküdött, és felesége, gyerekei nem is tanultak meg magyarul, mert „...a feleségével, annak családjával nem volt szabad magyarul beszélni”. A másik esetben, úgy tűnik, érvényesült a vallás megtartó ereje: az 50 éves – legszerényebb körülmények között élő, autóval, traktorral nem bíró – földműves pres-

biter volt, harangozó, és rendszeresen járt templomba. Az ő boszniai felesége értett magyarul; gyerekei mindkét nyelvet beszélték (horvát anyanyelvüket jobban), de magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Az apa továbbadta nyelvét, vallását, magyarságtudatát, de fájdalma: lányait nem tudja férjhez adni magyarhoz.

Általános volt a panasz, hogy – az Eszéktől távol fekvő – település magyarságát a HMSZ és a református egyház is elhanyagolja: ritkán járnak oda, a magyar olvasókör gyengén működik; „nincs nyitva a templom”, s a ritka istentiszteleteket is egyre kevesebben látogatják. A vajdasági magyarokról meg az anyanemzetről az a vélemény alakult ki, hogy semmiben sem segítik őket. Magyarországra rendszeresen járnak rokonlátogatásra (legalább egy másod-unokatestvére mindenkinek van itt), a Balatonra. Egy 59 éves földműves véleménye szerint (egyetemet végzett fia Zágrábban élt): „... a HMSZ tevékenységére nincs lehetőség. (A magyaroknak) hallgatni kell a horvát–szerb vita miatt, jobban, mint a kommunisták alatt”. A magyar–horvát viszonyról, hasonlóságról, különbségről szólva megállapították: „A magyarok dolgozabbak; a horvátok bátrabban szólhatnak... Szeretnek minket a horvátok: a magyarok tanították meg őket a földművelésre.”

Két megkérdezett is összekapcsolta az országainkban élő nemzetiségek helyzetét: „Ha több jogot adnak az ottani horvátoknak, lehet, hogy az itteni magyarok helyzete is javul.”

„A magyar vezetőség hatna rá a horvát vezetőségre, hogy nekünk is legyen olyan jogunk, mint a magyarországi horvátoknak, s hogy (ez a jog) ezután is meglegyen.”

Az adatközlőket hallgatva az a benyomás alakult ki, hogy a magukra hagyott idősebbek sok munkájuk mellett⁴³ is megőrizték nyelvüket, vallásukat, magyarságtudatukat és érdeklődésüket a világ dolgai iránt. A fiatalabb generációk megtartásához a következőkre lenne szükség:

- helyi munkalehetőségekre;
- a magyar, de legalábbis a kétnyelvű általános iskolai oktatás újbóli megindítására;
- református lelkész szolgálatba állítására, aki a nagypiszanicai anyaegyház mellett gondját viselné a 4-5 környékbeli (korábban 17, és Szlovéniában 6) szórványgyülekezetnek is;
- a HMSZ és a Horvátországi Magyar Néppárt tevékenységének felújítására/megindítására, részben az ideiglenesen (?) elvesztett baranyai–kelet-szlavóniai működési terület pótlására.

1990 novemberében Nagypiszanicán a hatalom kulcsembere egy dél-szerbiai „káder” volt, egy személyben a néptanács elnöke, iskolaigazgató, s korábban még a JK SZ párttitkára is. Arra a kérdésre, hogy miért nincs hitoktatás a faluban, a megszokott választ adta: mert nincs rá igény.

Remélhetőleg a nagypiszanicaiak azóta már megszabadultak Sztálin és Tito e buzgó követőjétől, és az új horvát állami és helyi vezetés nagyobb megértést tanúsít a kisebbségek jogos igényeinek kielégítésére.

(1994)

Jegyzetek

¹ Egyik adatközlőm szerint régi magyar neve Izsáda, Postamalom.

² Zsdála utolsó házai a határig nyúlnak, amely itt egy átugorható patak folyását követi, s odalátzik a somogyudvarhelyi templom tornya.

³ Az ősi vármegyehatárok – ma is látható módon – általában természeti határok voltak (hegygerincek, hágók, vízfolyások), így a Dráva főága is e falvaktól északra folyhatott a megyerendszer kialakulása idején.

⁴ „A Belovár-Kőrös megyéhez tartozó »répási« kertületben, melynek hovatartozása országgyűlési felszólalások tárgya is volt, szintén sokáig megtartotta nemzetiségét és nyelvét a magyar nép; e vidéken fekvő helységek közül azonban Góla és Gotála lakossága rohamos léptekben horvátosodik, míg az 1200 magyart számláló Zsdála még nyelvben tartja magát, de érzésben a politikai hatóságok nyomása miatt erősen ingadozik”. Margitai: i. m. 20–21. o.

⁵ *Magyar Néplap*, 1949. december 29.; 1951. szeptember 29., november 29.

⁶ Dr. Eperjessy Ernőtől, az akkor Kulturális Minisztérium Nemzetiségi Osztályának tanácsosától hallottam róluk először az 1970-es évek végén; információiért ezúton mondok köszönetet. 1984 nyarán egy Rijekában élő-dolgozó fiatal magyar házaspár, útitársaim, meséltek szülőfalujukról, Zsdáláról, ahol mindenki magyarul beszél, és ők is csak az iskolában tanultak meg horvátul.

⁷ Azt, hogy a magyarság szempontjából tiltott területként kezelték, bizonyította, hogy miután megérkeztem Zágrábba Kapronca-Koprivnicáról, ahol a szállásom volt, a könyvtár nemzetközi kapcsolatokat intéző munkatársa bizalmasan elmondta: felsőbb utasításra le kellett volna mondania vidéki programomat, de ez már nem jutott el hozzám.

⁸ Rakodczay bán már 1907-ben engedélyezte a Julián-iskola megnyitását a faluban, de összefogott az ellen a horvát katolikus pap, a tanítók, a golai községi előljáró, sőt a kaproncai szolgabíró is, és az odahelyezett tanítót kiutasították. Egyesek ezért a község Somogy megyéhez való átszátolását kérték, eredménytelenül. A többség később sem élt a magyar nyelvű oktatás lehetőségével, mert „...minden magyarban erősebb a (horvát nyelvhez kötődő – A. L.) vallásos érzés... a nemzeti érzületnél” – írta Haller Jenő 1908-ban (*Szlavóniai Magyar Újság*, 1908. október 25.). A pap 1911-ben megdorgálta híveit, mert magyar analfabéta tanfolyamon vettek részt, és a *Szlavóniai Magyar Újság*ot olvasták. Makkai Béla: *A „Slavóniai actio” és a horvátországi magyarság 1904–1920.* (Kandidátusi értekezés.) 1994. 33, 46, 193, 194, 261. oldal.

⁹ „Molva, Új-Virje, Répás és a közelben található Zsdála lakóinak nagy része magyar anyanyelvű. Maguk a falu lakói azt állítják, hogy ők horvátok...”

(...) A vezetéknevek alapján valóban úgy ítéltető meg, hogy a falu lakossága mind horvát. Azonban annak ellenére, hogy ezekben a falvakban amióta csak iskola van – márpedig az Osztrák–Magyar Monarchiában is volt –, az oktatás mindig horvát nyelven folyt, ezek a falvak oly mértékben elmagyarosodtak, hogy a gyerekek iskolás korig csak magyarul beszélnek.

(...) Tiszta horvát irodalmi nyelven éneklük azt a rendkívül kevés számú horvát népdalt is, amit ismernek, és amelyeket a valószínűen más vidékeken katonáskodó fiatal-

emberek hoztak magukkal. Egyébként *csak magyarul énekelnek, csárdást táncolnak. Bár mindenki tud horvátul, maguk között csak magyarul beszélnek*, horvát beszédjükön is nagyon érződik a magyar hangsúly.” (Kiemelés tőlem – A. L.)

Egy 1955-ös zsdálai gyűjtésből magyar népdalt idéznek: „Alá folj a Tisza...” Stjepan Stepanov: Pjesme, plesovi i običaji iz Ždala, kotar Koprivnica Rukopisna zbirka Instituta za nar. umj. u Zagrebu br. 199. str. 1. In Ivan Ivančan: *Narodni Plesovi Hrvatske*, 2. Zagreb, 1963. 123. /Horvátországi néptáncok, 2./ – Eperjessy Ernő adatközlése.

¹⁰ Egy 69 éves férfi így fogalmazta meg ezt: „Mind magyarul beszélünk. (De mivel) horvát részen lakunk, ezért a könyvekbe horvátul íratik magunk”. Ennek megfelelően anyanyelvének a magyart, nemzetiségének a horvátot íratta be.

¹¹ A 41 éves asszony így folytatta: „... az ő anyanyelve magyar, a nemzetisége horvát, ... horvát származású a nép, mindig is Horvátországhoz tartozott. Magyarország nem törődött az itteniekkel.” (1941 és 1945 között sem tartozott Magyarországhoz – A. L.). Horvátul tanulnak, ezért annak érzik magukat. Még a Magyarországról odakertült asszonyok is horvátul írták be magukat.

¹² Kevésbé ismert tény, hogy a XVII. század elején, amikor (a három részre szakadt) Magyarország lakóinak túlnyomó többsége protestáns volt, a horvát nemesi országgyűlés, a sabor két törvényt is hozott a protestánsok kitiltására Horvátországból.

¹³ Erre konkrét példát is mondott az egyik öreg falubeli: egy Magyarországról jött leány Vitelics-lányt vett el feleségül. Nyilván jó oka volt, hogy ő vette fel a Vitelics nevet, de a család természetesen magyarul beszélt.

¹⁴ Amikor az egyik fiatal házaspárnál elővettem a horvát partnerintézettel egyeztetett, és az előző évben Baranyában és Szlavóniában több mint 30 helyen kitöltött kétnyelvű település-kérdőívet, s megkérdeztem, hány buszjárat van, és mikor megy ki az orvos, a férj (beköltözött horvát apa és ottani magyar anya fia) megtagadta a választást, és feleségének is megtiltotta azt, mondván, hogy az „államtitok” és „minden összefügg mindezzel”.

¹⁵ Magukat „polgár”-oknak nevezik; templom helyett a „szentegyház”, gyerek helyett a „kölyök”, anyakoca helyett a „göbe” szót használják; a „pogácsa” süteményt jelent. Tihomir Dumančić, a partnerintézet munkatársa meg is jegyezte, hogy más nyelvet beszélnek, mint én.

¹⁶ Valószínűleg a „kaj” egy muraközi változatát; az irodalmi ću, će helyett budem, bodot mondanak; nyelvészek, kétnyelvűség-kutatók számára aranybánya lenne a település magyar és horvát nyelvallapotának összehasonlító vizsgálata.

¹⁷ Hrvatska demokratska zajednica; nagyjából az MDF-nek megfelelő legerősebb kormánypárt.

¹⁸ Néhány jellemző vélemény: „Be kellene vezetni a magyar nyelvű oktatást, hogy megtanuljanak írni is magyarul.”; „Jól gyűnne, ha megtanítanák a gyerekeket magyarul írni-olvasni, de szabad választással.”; „Aki akarna, tanuljon magyarul; Zsuzsa tanítónő tudná tanítani.” Egyedül a cseh erdész vélekedett úgy, hogy „Nincs igény a magyar oktatásra, mert itt magyarul beszélnek, de mindenki horvát.” (Róla viszont tudni kell, hogy horvát iskolába járt, noha Daruváron, a horvátországi csehek központjában volt cseh tan nyelvű iskola.)

¹⁹ A horvát nyelvű település-kérdőívet kitöltő HDZ-elnök összefoglalója falujáról.

²⁰ Horvátország – a csehszlovákiai „kerület” (kraj)-eknek megfelelő 5 „tartományra” osztott közigazgatási szempontból: Eszék, Bjelovar, Zágráb, Rijeka, Split (Spalato).

²¹ A két háború közötti időben – amikor még nem épült meg Kaproncánál a Dráva-híd, és nem voltak autóbuszjáratok – a világgal való egyetlen összeköttetést a magyarországi, Dráva-völgyi vasút jelentette, amelynek használatát államközi szerződés biztosította Gola és a környékbeli falvak lakói számára.

²² Egykori tiszt, a faluba benősült koszovói albán.

²³ A harmadikat akkor építette egy fiatalember, Nyugat-Németországban dolgozó szülei pénzén.

²⁴ Nagy felháborodást keltett a faluban, amikor pár évvel azelőtt megszüntették a felső tagozatot, és 85 gyereknek kellett busszal átjárni Molvára.

²⁵ Még ha feltételezzük, hogy úgy jelölték ki a meglátogatandó háztartásokat, hogy a legjobb képet mutassák falujukról.

²⁶ Pótkocsi, eke, borona, kapálógép, szénaforgató, trágyahordó, permetezőgép.

²⁷ A részben osztott alsó tagozatos (egyébként új és jól felszerelt) iskolában együtt tanul az 1–2. és a 3–4. osztály (az utóbbiak létszáma 1988–1989-ben 9 volt, s abban az évben a faluban 14 gyermek született).

²⁸ Egy a jugoszláv „gulag”-ok közül: börtönsziget, megsemmisítő tábor az Adriai-tengerben (Jelentése: csupasz sziget). A Tito-rendszerrel szemben állók vagy az arra veszélyeseknek tartottak kerültek oda: az 1948–1949-es „informbűrosok” mellett nagyon sok kisebbségi. A kommunista rendszer cinizmusára jellemző, hogy egy 6 elemít végzett személyt tettek meg Légrádon „igehirdetőnek”, mire az evangélikus magyarok is „átpártoltak” a horvát katolikus templomhoz.

²⁹ Az utcán – balkáni szokás szerint – kitett, fákra szögezett gyászjelentéseken ilyen neveket lehetett olvasni: Franjo Farkaš, Karlo Pongrac, Mirko Sabo, Djuro Dinhof.

³⁰ Kocsis Károlynál Nagypisznice. *Magyarok a határainkon túl...* Budapest, 1991. 165. o.

³¹ A szerb pravoszláv templom 1723-ban épült; tornya kétszáz évvel korábban minaretnek, de őrtoronynak is használták. A török kiűzése után boszniai szerbek költöztek be a pusztán maradt vidékre, amely a határörvidékhez tartozott. A közeli Bedeniken volt a hadnagyi hivatal és a szerb egyházi központ. 1871 után a szerb határőrök többsége elhagyta a falut. A Margitai által közölt adatok szerint Velika Pisanicán 1876-ban 1400, 1900-ban nem egész 400 szerb élt, és a lakosok száma meghaladta a másfél ezret. Margitai: i. m. 146, 148. o.

³² A magának továbbra is uralkodó szerepet követelő hangos szerb kisebbség a templom építését látva kijelentette: „...ha készen lesz, jó lesz magtárnak, mert a faluban nem tűrnek meg pogány templomot.” A nyomásnak engedve a lelkész a templom homlokzatára nagy keresztet helyeztetett, egyházi előljárói jóváhagyásával. Uo. 218. o.

³³ A református és Julián iskolák létesítése, fenntartása talán ott, Nyugat-Szlavóniában ütközött a legnagyobb ellenállásba. „A vidék horvát és szerb papjai, tanítói, jegyzői rosszulindulattal fogadták a magyar iskolát és a Julián-tanítókat, sőt a horvát és szerb parasztsuhancok tanítóinkat inzultálták is; este szinte nem volt tanácsos kimenniük.” Uo. 148–149. o.

³⁴ Uo. 146–147, 214. o.

³⁵ Angeli: i. m. Bjelovári járás, Velika Pisanica, 9. o.

³⁶ A daruvári járásban lévő Govedje Poljéről ezt írta: „Ebben a községben sem tud a magyar nép összeférni a(z őslakó) szerbekkel; (a) civódások és verekedések állandóak.” (Uo., 3. o.) A helyzetet rontotta, hogy 1918 után csaknem minden szlavóniai faluba likai, boszniai szerb és crnagorác tanítókat neveztek ki, akik nem tudtak, de nem is akartak magyarul beszélni; jó, ha megtűrték, de általában szigorúan büntették tanítványaik magyar beszédét.

³⁷ „Az ott élő horvátokkal a legbarátibb és legőszintébb viszonyban él(nek). A szerbekkel nem férnek össze, állandóan civakodnak. A horvát nép mozgalmában aktívan vettek részt, sőt többet tettek bátor magatartásukkal, mint maguk a horvátok, akik minden alkalomkor, amikor komolyabb összetűzésre került a sor a szerbekkel, megalkuvóan félreálltak, előretolva a magyarokat. Ezért nagy tekintélye van a magyar népek úgy a horvát, mint az ellenséges szerb lakosságnál. Ma, amikor a bánóságban a horvát parasztpárt vette át az uralmat, nekik is könnyebb a sorsuk, és a szerbekkel is javult a viszony anynyiból, hogy ők is most valamivel engedékenyebbek lettek. A horvát parasztpárt ottani elnöke mindenben kezükre jár és védi a magyarok jogait, amennyiben azt csak teheti.” Uo. Garešnicai járás, Veliki Pašian, 11. o.

„A magyarság jól megvan a más nemzetiségű lakossággal, különösen a horvátokkal, akikkel politikai téren is együttműködnek. A magyarok intézik úgy a pártban, mint a horvát gazdasági egyesületekben a fő munkát. Bátran kiálltak a legsúlyosabb időkben is.” Uo. Grobišno Polje, 18. o.

³⁸ „A módosabb iparos magyarok még beszélnek ugyan magyarul, de gyermekeik már semmit sem tudnak. Az állásból való elbocsátás lehetősége, és az attól való félelem, hogy a szomszéd meghallja, hogy gyermekével magyarul beszélt, és beárulja a tanítónak, aki ezért esetleg elbuktatja a gyermekét, meg a hanyagság, nemtörődömség...” Uo.

³⁹ Az egyesület elnöke Tóth Vendel volt, akinek „...állandó magyar irányú ténykedése miatt a hatóságok részéről sok kellemetlenséget és zaklatást kellett elviselnie”. Uo. Bjelovári járás, Velika Pisanica, 10. o.

⁴⁰ Uo. 9–10. o.

⁴¹ *Magyar Néplap*, 1950. október 18., december 15.; *Magyar Képes Újság*, 1953. június 1., október 1., 1956. december 15.

⁴² Annak ellenére hogy a nagypiszanicai misszióhoz tartoztak az alábbi szórvány gyülekezetek: Babinec, Brekinska, Daruvár, Djurinec, Grdjevac, Grobišno Polje, Hercegovac, Imsovác, Kispiszanica (Mala Pisanica), Kokinac, Koreničani, Ladislav, Lasovec, Pavlovac, Popovac, Rijeka, Zágráb és Zagrebačka Dubrava – ezek egy része cseh és német többségű falu volt. 1969-ben a nagypiszanicai lelképásztor, Nozdroviczky Artur gondozása alatt állt a murántúli misszió 6 gyülekezete is, negyedévenként 1-1 szolgálat: (Őri)Hodos, Domaföld-Krplivnik, Domonkosfa-Domanjševci, Kisszerdahely-Središče, Csekefa-Čikečka vas és Szécsiszentlászló-Motvarjevci. *Református Képes Naptár*, 1970. Újvidék, 140–141. o.; *Református Évkönyv*, 1978. Újvidék, 155. o.; *Református Évkönyv*, 1989. Újvidék, 138. o.

⁴³ „Nemigen olvasnak a magyarok, csak dolgoznak”; „... a kevés fiatal miatt aránytalanul sokat dolgoznak”. Ezek az emberek a budapesti rádiót rendszeresen hallgatják; a magyar nóták és a „Szabó család” mellett a református istentiszteleteket is.

